

ПОСТАТЬ У ДИСКУРСІ БІОГРАФІКИ

УДК 929+(82-6) Житецька Варвара “1904”

*Лариса Іванівна БУРЯК,
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
(Київ)*

ОДИН РІК ІЗ ЖИТТЯ ЖІНКИ: ШТРИХИ ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ЖІНОЧОЇ БІОГРАФІЇ

(з листів Варвари Семенівни Житецької до сина)

Обґрунтовується ідея реконструкції біографії Варвари Семенівни Житецької, в основу якої покладено її листи до сина Гната. Відповідно до теорії перформативності, емоції, коментарі з приводу побаченого, почутого та пережитого зумовлюють ідентичність людини. Виступаючи ключовими маркерами біографії у площині приватного та публічного, вони забезпечують біографічній реконструкції стереоскопічність, яка виблискує численними гранями життєвих ситуацій.

Біографічний ескіз вміщує дані про походження, рік народження, оточення В. С. Житецької, а також відображає її думки, тривоги та піклування про рідних, переживання у калейдоскопі повсякдення з випробуваннями, втратами, зустрічами з друзями, спілкуванням із близькими людьми. Зафіксовані у листах емоції з приводу навколишнього середовища та подій, що відбувались у Києві упродовж 1904 р., відтворюють життя жінки на одному з його відрізків.

Біографічна реконструкція піднімає завісу над жіночою постаттю, до цього моменту мало відомої, на відміну від її чоловіка — видатного українського вченого-мовознавця П. Г. Житецького, а

також надає можливість відповісти на питання, що означало бути дружиною українського інтелектуала, у вимірі соціокультурних уявлень і подій другої половини XIX — початку XX ст.

Ключові слова: біографіка, жіноча біографія, Варвара Семенівна Житецька, Павло Гнатович Житецький, Гнат Павлович Житецький, епістолярні джерела, теорія перформативності, «перформативний поворот».

...Життя навіть однієї людини варте томів оповідання.

В. Підмогильний. Місто

Про Варвару Семенівну Житецьку, дружину Павла Гнатовича Житецького, одного з визнаних українських інтелектуалів і видатного вченого-мовознавця другої половини XIX — початку XX ст., відомо мало. Стисла інформація (без жодних деталей або уточнень), вміщена у п'ять коротких рядків, подається в «Енциклопедії українознавства» (т. 2, с. 680), де Варвара Житецька позиціонується як дружина Павла Житецького, діячка Старої Київської громади та організаторка (поряд із Людмилою Драгомановою) Товариства денних притулків-шкіл для дітей робітників у Києві. Окремі згадки про неї зустрічаються в сучасних дослідженнях, присвячених її чоловікові [8; 11].

Але що означало бути дружиною інтелектуала у вимірі соціокультурних уявлень про жінку в українській дійсності другої половини XIX — початку XX ст.? Перебувати у тіні унікальних здібностей, таланту, насиченого життя/діяльності свого чоловіка? Спостерігати за його успіхами, створюючи умови для втілення його планів? Народжувати та доглядати дітей? Чи все ж, усвідомлюючи себе особистістю, прагнути інтелектуальної паритетності, реалізувати власні суспільно важливі проекти?

Відповідь на це питання позбавлена універсальності, однозначності, а тим більше — спрощеності. Кожне життя неповторне і має свої виклики долі та життєві колізії. Часто його реконструкція не відповідає існуючим стереотипним уявленням, а отже, спроби героїзації/глюорифікації чи, навпаки, демонізації не можуть бути заздалегідь визначеним біографічним алгоритмом.

Біографія особи завжди залишається у площині загадковості. Залежно від існуючих джерел, одні біографії вдається реконструювати досить докладно, інші матимуть вигляд ескізу/замальовки з певними окресленими контурами.

Отже, сподівання на те, що біографічна реконструкція буде мати завершений вигляд не завжди виправдані. Попри те, мозаїчна кон-

струкція навіть у такому вигляді має безумовну цінність, оскільки піднімає завісу над життям людини, актуалізуючи її присутність у біографічному просторі. І навіть один рік життя постає своєрідною проекцією та набуває важливого значення як крок у процесі відтворення загального ескізу біографії, у якому присутні психологічні риси, елементи світоглядних орієнтирів, смаків і уподобань.

Відомостей, що надали б відносно цілісне уявлення про життя Варвари Житецької, мало, якщо не сказати, що їх просто мінімум. Окрім того, вони розпорошені по різних джерелах, більшість із яких усе ще залишаються невідомими. Натомість існує масив епістолярію В. С. Житецької, що зберігається в Інституті рукопису НБУВ. Наразі саме він є унікальним історичним джерелом до реконструкції її біографії. Серед численних адресатів пріоритетні позиції мав її син Гнат Павлович Житецький.

Листування із сином упродовж 1904 р. являє собою найбільш повний епістолярний масив, який послідовно, місяць за місяцем, фіксує емоції, зміни настроїв, інформацію та коментарі щодо навколишніх подій, оточення, відтворюючи у такий спосіб один рік із життя жінки, що тривалий час залишалась у вимірі невідомості та загадковості.

У листах із Києва до Петербурга, де у той час мешкав Гнат Житецький, викладаючи у різних навчальних закладах, зафіксовані її думки та переживання. Калейдоскоп повсякдення з його випробуваннями, горем втрат і смутком хвороб, зустрічами з друзями, радістю спілкування з близькими людьми, тривогами та піклуванням про рідних складають основний його зміст. Водночас у листуванні відображається цілий спектр емоцій Варвари Житецької з приводу людей і подій, що відбувались у київському середовищі упродовж року, а роздуми про швидкоплинне переплітаються з міркуваннями про вічне.

У процесі реконструкції біографії В. С. Житецької цей масив епістолярію постає як будівельний матеріал, що відкриває нові можливості. Він подає, перш за все, образ жінки у контексті самоідентифікації та самопрезентації. Побачене, почуте, пережите дає підстави для створення стереоскопічної біографічної реконструкції у площині приватного та публічного.

Як одна із тогочасних поширених практик повсякденної комунікації листування включало множинність ситуацій. Листи до сина являють собою, найперше, різновид приватного епістолярію. З огляду на це природним виглядає домінування в них приватного дискурсу. Приватне життя у розмаїтті проявів (здоров'я чоловіка, зміна його настрою, занепокоєння долею наймолодшого сина Павла, піклування про Гната та відправлення для нього до Петербургу передач

із їстівними делікатесами — салом, запеченим індиком, кизилівим варенням тощо) органічно вплетене у біографію В. С. Житецької та постає його невід'ємною складовою.

Водночас листування виводить біографію жінки на рівень публічності, створюючи підстави для розширення особистісного біографічного простору. Реакція на навколишні події 1904 р., спілкування з особами, які згадуються у листах, суттєво доповнюють біографічну композицію/інсталяцію, що передбачає розмаїття структурних елементів у їх зустрічності, переплетінні та взаємодії [2]. Доповнені окремими рисами характеру жінки у комплексі з її психоемоційними реакціями та самоідентифікацією, вони забезпечують біографічній реконструкції стереоскопічність, яка виблискує численними гранями життєвих ситуацій.

Тогочасне оточення Житецьких складалося здебільшого з непересічних, яскравих і відомих особистостей, серед яких були В. Л. Беренштам, М. І. Драгомиров, М. Д. Новицький, Є. О. Ківлицький, В. М. Перетц, Д. М. Петрушевський. До кола давніх київських друзів, з якими підтримувався зв'язок упродовж життя, належали Косачі, Трегубови, Старицькі. Спілкування з ними виступає своєрідним індикатором освіченості та інтелекту Варвари Семенівни, природного дару, спрямованого на підтримку дружніх стосунків з оточенням чоловіка, яке водночас було і її особистим життєвим простором.

Коли настає старість: жіночий віковий дискурс у біографічній конструкції.

Увага до віку жінки набуває актуальності з огляду на дискусійні проблеми гендерної самоідентифікації, а також у контексті актуалізованого сучасною соціогуманітаристикою «перформативного повороту» («performative turn»). Відповідно до теорії перформативності («performance studies»), одним із провідних розробників якої є американський учений Річард Шехнер (Schechner, Richard. Performance studies. New York, 2008), емоції людини, її самооцінка, дії, окремі жести зумовлені, понад усе, її ідентичністю.

Віковий фактор, а надто сприйняття віку, виступає одним із критеріїв у соціокультурних процесах, хоча поняття віку людини є дещо умовним, перебуває у площині інтимного/індивідуального відчуття, а отже, унеможливорює об'єктивно окреслені вікові межі настання старості людини.

Кожна епоха пропонує свій погляд на проблему віку, вибудовуючи ставлення до старіння та його сприйняття. Відомий французький учений Філіпп Ар'єс, звертаючи увагу на цей аспект

історичної еволюції, зауважував, що все відбувається так, неначебто у кожного часу є своя привілейована вікова група та власні правила періодизації людського життя [1, с. 42]. За його спостереженнями та висновками, на зміну поняттю «старий» («старик»), що в наш час зникає з життєво-комунікативного простору, приходять такі поняття, як «людина у віці» або «дама і чоловік, що добре збереглися». Учений був переконаний у тому, що із сучасного соціуму все більше витісняється біологічне та моральне поняття старості [1, с. 42].

Утім, жіночий вік, а також, й особливо, його сприйняття у соціокультурних традиціях кінця XIX — початку XX ст. мали дещо інші інтерпретації. Тогочасна жінка або відчувала себе значно старшою за свій біологічний вік, або її такою часто сприймали. Доба модерну особливо загострила проблему жіночого старіння, що знайшло найяскравіше висвітлення у мистецьких творах *fin de siècle*. Мистецтво зафіксувало осягнення драми старіння (особливо яскравими у цьому контексті постають картини Густава Клімта і Едварда Мунка). Акцент було зроблено на фізичному згасанні/дряхлінні, на перетворенні жіночого тіла із символу краси та материнства на спотворену біологічну форму. Жіноче старіння крізь призму чоловічого сприйняття у тогочасній чоловічій інтерпретації та візуалізації набувало катастрофічного забарвлення.

Але це був лише один з аспектів багатовимірного процесу, який акумулював у собі, окрім фізичного згасання, широкий спектр психоемоційних проявів. Одним із визнаних критеріїв старості визнається відсутність позитивних емоцій. До нього додаються такі універсальні ознаки старіння, як відчуття особистої непотрібності та зайвості, загубленості/розгубленості у часі, зумовленими його швидкоплинністю, втрата власної усталеної ідентичності у суспільстві, що стрімко змінює шкалу цінностей, відмовляючись від попередніх норм.

Листи В. С. Житецької — це листи вже немолодої жінки. Життя у його насиченості та багатоманітності по-різному сприймається залежно від віку, що не може не позначатися на настроях, відображених у листуванні. Листи написані тоді, коли багато чого вже сталося у житті В. С. Житецької. Її вік накладає відбиток на листування, зумовлюючи певну тональність усього епістолярію.

В одному з листів вона називає себе та свого чоловіка старими людьми — «стариками»¹. Павлу Гнатовичу в 1904 р. виповнилось 67 років. Але питання щодо віку самої Варвари Семенівни залиша-

¹ Листування велось російською мовою з використанням окремих українців, серед яких найбільш вживаним було слово «тато», яким у родині Житецьких називали главу сімейства Павла Гнатовича.

ється відкритим. Ще й досі точно невідомо, коли вона народилася. Історія з роком її народження виглядає дещо заплутаною, і щодо нього можна говорити тільки орієнтовно.

Із цього приводу існує кілька версій. За однією з них, Варвара Житецька народилася в 1849 або 1847 р. За спогадами Гната Житецького, його мати вийшла заміж у 16 років [7, спр. 46880, арк. 9], та у свідоцтві про її вінчання з Павлом Житецьким, яке відбулось у 1865 р., зазначалося інше: «13 апреля повенчались жених Учитель Каменец-Подольской губернской гимназии Павел Игнatieв сын Житецкий, православного вероисповедования первым браком, 28 лет, невеста: дочь Провинциального Секретаря, уже умершего Варвара Семеновна Демченкова, православного вероисповедования, первым браком, 18 лет» [7, спр. 46670, арк. 11]. Отже, у 1904 р. В. С. Житецькій мало би виповнитися 55 або 57 років.

На підставі інших джерел можна судити про ймовірність ще однієї дати народження В. С. Житецької. У своєму зверненні до офіційних органів влади у 1919 р. із проханням продовжити їй виплату чоловікової пенсії, вона зауважувала, що їй виповнилося 75 років [7, спр. 47197]. Виходячи із цієї інформації, рік її народження мав би бути 1844. Проте не виключено, що це свідомо неправдива інформація, адресована радянським чиновникам із тим, аби з огляду на вік жінки не виникало сумнівів стосовно виплати пенсії. Ситуація у Києві, охопленому революційним хаосом, була надзвичайно складна. До того ж у більшовиків, які на той момент панували у місті, не було «довіри» до представників української інтелігенції, отже «збої» з виплатами коштів траплялися. Для більшої переконливості свого звернення В. С. Житецька могла навмисно збільшити власний вік, наголошуючи на тому, що не може працювати та не має постійних доходів. Апелюючи до влади, вона вважала за потрібне також нагадати, що її чоловік «...был известным украинским деятелем, работавшим совместно с Драгомановым и другими для создания украинской литературы и образованности» [7, спр. 47197].

Паспортна книжка В. С. Житецької, видана у Київській міській поліції у 1906 р., могла би пролити світло на питання стосовно дати народження. В ній підтверджувалися деякі біографічні дані, а саме, що В. С. Житецька є дружиною статського радника у відставці, має православне віросповідання. На останній сторінці навіть проставлені позначки про видачу талонів на м'ясо, масло та хліб. Проте жодного запису стосовно «времени рождения» не було зроблено [7, спр. 49629].

Дещо загадковим виглядає посвідчення «домового» комітету від 28 квітня 1919 р., видане Варварі Семенівні Житецькій за адресою її проживання (вул. Гоголівська, буд. 22, кв. 3). Як його зміст, так і вка-

зана у документі дата народження В. С. Житецької — «1885 рік» викликають питання, які поки не мають однозначних відповідей. Посвідченням підтверджувався дивний, на перший погляд, факт того, що В. С. Житецька, «дійствительно курит» [7, спр. 49605]. Навіщо виникла потреба у такому документі та з якою метою він був складений (та ще й, судячи з усього, зі сфальсифікованою датою народження)? Ймовірною причиною цього дивного документа могли бути скарги нових сусідів, які з'явилися у будинку на Гоголівській унаслідок запровадженого радянською владою ущільнення житлової площі колишніх мешканців. Щодо «незрозумілої» дати народження, то цілком припустимо, що голова «домкому» був просто малоосвіченою людиною, як і більшість людей, котрі обіймали такі посади, й елементарно помилився, не звертаючи особливої уваги на точність викладених біографічних даних. У будь-якому разі ця дата не може братися до уваги щодо визначення року народження В. С. Житецької.

Отже, всі наведені дати народження Варвари Семенівни, окрім останньої, можуть розглядатися як імовірні. На найбільшу довіру заслуговує запис у метричній книзі, хоча не виключено, що й у ньому вік нареченої було свідомо змінено. Проте точно відомо, що В. С. Житецька народилася 4 грудня (за старим стилем), у день, що збігається з християнським святом на честь великомучениці Варвари, звідки й ім'я. У листах Гната до матері [7, спр. 47842] неодноразово згадується цей день, який зазвичай відзначався в родині та до якого він надсилав їй вітання й подарунки з Петербурга.

За сучасними гендерними стандартами, Варвара Семенівна Житецька мала би належати до середньої вікової категорії. Виходячи з наявних архівних даних, у 1904 р. їй могло би виповнитися від 55 до 60 років. Проте в листах до Гната рефрен «старості» постає одним із домінуючих, посилюючись із часом у її подальших саморефлексіях. «Старость одолевает» або «вот у меня такая веселая старость» — скаржилась вона сину, будучи ще далеко не старою жінкою.

Підставою для такого самовідчуття були, передусім, складні перипетії життя, нерозривно пов'язаного з життєвою орбітою чоловіка та родини. Відчуття старості значною мірою було зумовлене не так соціокультурними процесами, як обставинами особистого життя, яке «зіграло злий жарт» із В. С. Житецькою, запропонувавши їй складний сценарій. Доля виявилася водночас і щедрою, і безжальною до неї.

З одного боку, доля подарувала Варварі Семенівні палке кохання й унікальний шанс бути поруч із людиною великої ерудиції, відчу-

вати причетність до громадської діяльності чоловіка, перебувати в колі тогочасних українських інтелектуалів, кожен із яких був яскравою особистістю. Взаємна любов і щира відданість одне одному пов'язували подружжя Житецьких упродовж майже півстоліття.

Водночас професійна кар'єра П. Г. Житецького, а отже, і життя всієї родини відбувались у парадигмі так званої «позацеховості» — з усіма стресовими ситуаціями та проблемами, зумовленими цим неофіційним статусом. Його нездійсненою мрією залишився Київський університет. Дві спроби увійти до складу університетської професури зазнали поразки. Маючи чотирьох синів і дружину, він змушений був багато працювати у різних навчальних закладах, аби утримувати сім'ю. Глибинне протиріччя між служінням науці та родинними обов'язками було надто гострим для П. Г. Житецького. Життя як драма, що інколи опинялася на межі трагедії, — за таким сценарієм вибудовувалося життя вченого, а значить, і його дружини, яка розділила його долю.

Найбільш осяжно драматизм долі вченого вдалося передати В. М. Перетцу в біографічному нарисі, підготовленому з приводу відзначення 45-літньої наукової діяльності П. Г. Житецького. Акцентуючи увагу на драматичних колізіях, що зумовили ритм і розпорядок у житті, далекі від ідеальних для науки, В. М. Перетц образно зазначав: «...снаги і запалу повний виступає талан на заводі науковому і суспільному, на жертву дає все, що є дороге, чим часто красує той ранок життя, і весь молодого серця пал, увесь ідеалізм молодечий та свіжий кладе в укохану справу... і готовий віддати всю снагу науці — паде під лютою дійсністю вдарами, в лещатах життя, то вганяючись за шматок хліба то під гнітом так добре відомих російському обивателеві „незалежних причин”, що ламають людям життя, що сушать іскристе хисту джерело і викидають молодого науки робітника з зазначеної колії далеко від культурної і наукової роботи. І гине, пропадає марно хист... І не часто поведеться піднятися з того злого разу, і якщо пощастить, то лишень сильне дужому духом, що в натурі його глибоко жевріє довічний вогонь, невгашена жага до знання, той творчий дух, що не подужають його забити ане пересліди, ані нужда. Не для користи, не для слави роблять такі діячі на вжиток науки. Вони роблять тим, що для них не робити, не творити — це значить зректися життя» [10, с. 3–4].

Упродовж життя на долю В. С. Житецької випало багато виснажливих випробувань, що врешті-решт визначили глибокий смуток і сум як основне тло самоусвідомлення у зрілому віці. Вона пережила смерть трьох синів, на довгий час опинилася у полоні тяжкої хвороби чоловіка. Згадуючи ці сімейні драми, Гнат Житецький підсу-

мовував: «Сорок шесть лет прожила мать моя с отцом, из которых последние 18 мать была охранителем его здоровья и ей, одной ей, ее самоотвержению, уходу и нежности обязан он длительным отстранением роковых последствий опасного недуга» [7, спр. 46880, арк. 8–9].

Із листування Варвари Житецької стає очевидним, що їй часто доводилося перебувати під тягарем депресивних настроїв чоловіка, зумовлених його хворобою, неможливістю повноцінної реалізації потужного інтелектуального потенціалу, обмеженістю спілкування з однодумцями, сімейними обставинами. Попри це вона знаходила сили протистояти та протидіяти таким настроям, не впадаючи у розпач. У її листах хоча і звучало неодноразово «живем мы неважно», проте скарги на свій важкий моральний стан, поганий настрій чоловіка, нарікання на інші негаразди постають у контексті опису навколишнього світу, насиченого різними подіями, як невід'ємної складової спілкування з сином. Листування з Гнатом, який був особливо чутливий до всіх родинних проблем, зокрема тих, що стосувалися матері, було однією з найбільш доступних форм відновлення внутрішнього балансу, своєрідним способом релаксації.

Епістолярний масив В. С. Житецької, здебільшого фіксує її емоції, зміни настроїв, водночас відображає різноманітні київські події та надає уявлення стосовно атмосфери в місті та оточуючого середовища. Звертаючись до сина, виявляючи всіляку турботу про нього, вона фокусувала його та власну увагу не лише на домашніх проблемних ситуаціях, а й на давніх знайомих, університетських друзях Гната, подіях, якими жив тогочасний Київ.

1904: емоції з приводу подій і оточення.

Події та люди, згадувані в листуванні, постають частиною життя, яке проживає В. С. Житецька, органічною складовою її біографії, інтегрованою у київський простір. Вона не відокремлювала себе від того, що відбувалося в місті, від людей, які їх відвідували, з ким підтримувалися постійні або ж ситуативні стосунки.

1904 р. у родині Житецьких мав особливо трагічне забарвлення. Він розпочався втратою сина Тараса і закінчився смертю одного з найдавніших і найближчих друзів родини — Вільяма Людвиговича Беренштама. Ці події викликали потрясіння та спричинили важкий настрій, присутній у листуванні.

До того ж 1904 р. був роковою відміткою для світової історії. Російсько-японська війна на Далекому Сході, що розпочалася, стала каталізатором глобальних катастроф початку століття. Світ невідвратно втягувався у подальші драматичні події — Першу світову

війну, епоху революційних потрясінь, національних рухів, руйнування європейських монархій і, врешті-решт, встановлення диктаторських режимів.

Однак на той момент майбутнє ХХ ст. залишалося невідомим і катастрофа, що насувалася, слабо відчувалась у київському просторі. Хоча хід війни на Далекому Сході щодня висвітлювався у пресі, зокрема газетою «Киевлянин», та достатньо показово те, що навіть такий важливий документ, як Маніфест Миколи I про початок війни, був надрукований на другій шпальті. Перша газетна сторінка, як і до цього, була заповнена різноманітною рекламною інформацією. Тут продовжували розміщувати свої оголошення театри, музеї, журнали, торговельні агенції, ресторани тощо. Місто жило своїм життям, у звичному режимі працювали театри, концертні зали, художні виставки, ярмарки². Війна була десь далеко і сприймалась як щось абстрактне. У листах Варвари Семенівни до Гната майже відсутні коментарі стосовно воєнних дій. Далекий Схід лише побіжно згадувався у зв'язку з військовою службою молодшого сина Павла.

Натомість більша увага в листах зосереджувалася на подіях місцевого масштабу, тих, що активно обговорювались у київських колах. Подією лютого, яку В. С. Житецька коментувала у листі [7, спр. 47497], було призначення нового Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Ним став М. В. Клейгельс — колишній петербурзький градоначальник, що змінив на цій посаді М. І. Драгомирова.

Увага до цієї події була цілком зрозумілою, адже з попереднім генерал-губернатором родину Житецьких пов'язували довготривалі близькі стосунки. Як відомо, відгукуючись на пропозиції українських інтелектуалів, М. І. Драгомиров докладав чимало зусиль до розвитку просвіти та культури в Україні, підтримував різні проекти, зокрема відкриття музично-драматичної школи, видання «Киевской старины». За клопотанням П. Г. Житецького, О. М. Лазаревського, М. В. Лисенка, В. П. Науменка, було надано дозвіл відслужити панахиду за Т. Г. Шевченком у Софіївському соборі та поінформувати про це громадськість. П. Г. Житецького разом з іншими київськими інтелектуалами (В. Б. Антоновичем, М. І. Петровим, В. І. Щербини-

² У театрі Соловцова ставилися п'єси з європейської та російської класики, в оперному театрі — опери М. І. Глінки «Жизнь за царя», Ш. Гуно «Фауст», П. І. Чайковського «Пиковая дама» і «Мазепа». Труп Саксаганського та Садовського грала у театрі Бергоньє українську класику: «Ой, не ходи Грицю та й на вечорниці», «Ніч на Івана-Купала», «За двома зайцями». 1 лютого 1904 р. у Києві відкрилися Контракти. Як повідомлялось у газеті «Киевлянин» (1 лют., № 32), ярмарок, як завжди, мав тривати упродовж місяця у новому приміщенні, побудованому після великої пожежі, що знаходилося відтепер перед Братським монастирем.

ною) неодноразово запрошували на спеціальні засідання до генерал-губернатора, де обговорювалася проблема відновлення стародавніх найменувань Києва (вулиць, площ, урочищ). За свідченнями Є. Х. Чикаленка, В. Б. Антонович і П. Г. Житецький, у свою чергу, запрошували до себе М. І. Драгомирова на «вареники і слив'янку», де поміж іншим обговорювались актуальні питання української культури [13, с. 278].

Зв'язок між Житецькими та Драгомировими тривав і після відставки генерал-губернатора та його від'їзду до свого маєтку в Конотопі. Варвара Семенівна повідомляла Гнатові, що у жовтні 1904 р. М. І. Драгомиров приїжджав до Києва і заходив до них, а наступного дня вони відвідували його в будинку сина Володимира [7, спр. 47502].

Перебуваючи у близьких стосунках із родиною Драгомирових, Варвара Семенівна стримано відреагувала на призначення нового генерал-губернатора, без особливих емоцій і натяків на критику, лояльно поставившись до зміни керівництва. Її вихованість і природна інтелігентність, очевидно, не дозволяли робити передчасних висновків стосовно нового призначення. Натомість вона звернула увагу на позитивний аспект цієї події, що сколихнула київське середовище. Їй сподобалася дружина М. В. Клейгельса, яка у перший же день приїзду до Києва пішла оглядати історичні та архітектурні пам'ятки міста, насамперед — Андріївську церкву, запросивши для свого супроводу Н. В. Молчановського.

Варвара Семенівна не могла не звернути увагу саме на цей факт, адже Нікандр Васильович Молчановський (1858–1906), відомий історик, один із авторів «Киевской старины», був постаттю непересічною, авторитетною та зною серед київських інтелектуалів. У свій час за участь у студентському русі він був виключений з історико-філологічного факультету Київського університету та висланий з міста. Повернувшись до Києва на початку 1880-х рр. і закінчивши університет, Н. В. Молчановський працював на високих посадах у губернській адміністрації, зокрема у канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. Ця його посада, як вважає І. Б. Гирич, «...давала можливість виводити з-під поліційного і жандармського переслідування діячів Старої громади...» [4, с. 121].

Іншою резонансною подією 1904 р. був похорон у Києві Л. І. Бродського — одного з найвідоміших підприємців і меценатів, коштами якого були здійснені численні київські проекти культурно-освітнього та соціального призначення. Прощання з впливовим і знаменитим киянином носило помпезний характер, про що повідом-

лялось у листах В. С. Житецької [7, спр. 47501, 47502]. На перший погляд, ця подія далека від сімейних справ, але вона, як і «неймовірні» чутки навколо поховання Л. І. Бродського, була складовою київського життя, органічною частиною якого відчувала себе Варвара Семенівна. Коментарі з приводу різноманітних сюжетів київського життя, включаючи і ту «більшую кутюрьму», що відбувалася того року в політехнічному інституті, свідчили про небайдужість і нерозривний зв'язок В. С. Житецької з містом, у якому пройшло майже все її життя [7, спр. 47503].

Тогочасне оточення та коло спілкування Житецьких складалося з представників двох поколінь — старшого, до якого належали друзі й близькі знайомі Павла Гнатовича й Варвари Семенівни, та молодшого, до якого входили друзі Гната. Особливе місце відводилося В. Л. Беренштаму. Родину Житецьких і В. Л. Беренштама пов'язували давні дружні стосунки. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету св. Володимира Павло Житецький і Вільям Беренштам разом учителювали у Кам'янці-Подільському. Тут народився старший син Житецьких — Гнат, хрещеним батьком якого став В. Л. Беренштам. Подальша громадська праця В. Л. Беренштама і П. Г. Житецького у Києві була тісно пов'язана зі Старою громадою, видавничою діяльністю, «Киевской стариной».

Утім, «по волі влади життя Вільяма Людвиговича виявилось мінливим і мандрівним» [6, с. 130]. Незважаючи на палку любов до Києва, він змушений був залишити його і на тривалий час перебраться до Петербурга. Викладаючи у різних навчальних закладах, зокрема в Учителському інституті, він прожив там майже двадцять років³. У 1898 р. В. Л. Беренштам повернувся до рідного міста, аби, як зазначив В. П. Науменко в некролозі, надрукованому в «Киевской старине», «...дожить в родном ему Киеве последние шесть лет его жизни» (1904, № 12, с. 688).

Незрима присутність В. Л. Беренштама у різних епістолярних епізодах (згадки про зустрічі, візити до Житецьких, новини довкола сімейства Беренштамів-Новицьких-Кістяківських) свідчила про міцний духовний зв'язок і взаємопідтримку двох родин на цьому відрізку їхнього життя. «...Жаль, ужасно жаль нам Беренштама», — писала Варвара Семенівна в листопаді 1904 р. [7, спр. 47504].

³ У цьому ж інституті знайде роботу і його похресник Гнат Житецький, теж опинившись у Петербурзі після закінчення Київського університету. Гнат Житецький певною мірою пройде шлях свого хрещеного батька, що є досить символічним. Після майже тридцяти років викладання у столичних навчальних закладах він так само, як і Вільям Людвигович, повернеться до свого улюбленого Києва у 1918 р. із тим, щоб уже назавжди залишитися його часткою.

Серед давніх приятелів Житецьких, котрі відвідували їх упродовж 1904 р., був і М. Д. Новицький — ще одна цікава неординарна постать із родинного оточення, чия присутність додає важливі штрихи до біографічної реконструкції. На перший погляд «скупа», фраза «...16-го был у нас Н. Д. Новицкий, а 17-го просидел целый день и обедал» [7, спр. 47501] приховувала давні творчі контакти у біографічному просторі родини. Це був той самий Микола Дементійович Новицький (1833–1906), який приятелював з Т. Г. Шевченком і свого часу записав та надрукував у «Киевской старине» низку матеріалів про нього, зокрема спогади Є. М. Косарева про перебування Т. Г. Шевченка у Новопетровському укріпленні та власні спогади про зустрічі з ним у Петербурзі. Військовий (згодом — офіцер Генерального штабу, генерал і командир армійського корпусу), який походив із дворянського роду Псковської губернії, М. Д. Новицький був близький за своїми поглядами до діячів Старої громади [9, с. 299]. Промовистою була одна з його публікацій у «Киевской старине» (криптонім Н. Д. Н.) «На Сыр-Дарье у ротного командира (из путевой книжки)», присвячена, як зазначив сам автор, «друзьям», зокрема Беренштаму та Житецькому [1889, т. 24, № 3, с. 561–581]. Як видно, він підтримував стосунки з Житецькими до кінця життя, відвідуючи їх під час своїх приїздів до Києва.

Серед представників молодшого покоління у тогочасному оточенні Житецьких, насамперед Варвари Семенівни, пріоритетна позиція належала Є. О. Ківлицькому (1861–1921). Згадки про нього найчастіше зустрічаються в епістолярії тієї пори та підтверджують, що це був не лише друг Гната, а й давній і близький приятель родини Житецьких. Ці стосунки підтримувалися з університетських часів і з роками, попри часом географічну віддаленість, ставали міцнішими на ґрунті спільних професійних інтересів, педагогічної, бібліотечної, видавничої справи, світоглядних переконань, сповідування моральних цінностей.

Історик, педагог, публіцист, письменник Є. О. Ківлицький — непересічна особистість. Високоосвічений, енергійний, обізнаний із мистецтвом, бібліографією, він був одним із тих, хто відіграв ключову роль водночас із Г. П. Житецьким на початковому етапі створення та існування Всенародної (Національної) бібліотеки [12, с. 69–70].

Для Варвари Житецької, зважаючи на її листи, Є. О. Ківлицький був своєрідним уособленням нерозривного зв'язку з її сином. Живе спілкування з Євгеном Ківлицьким, який теж регулярно листувався з Гнатом, нагадувало їй про сина, створюючи певну ілюзію Гнатової

присутності. Упродовж 1904 р. вона час від часу відвідувала Ківлія⁴, спілкуючись із приводу його та Гнатових справ. Він, очевидно, вважав за свій обов'язок опікуватися батьками Гната за відсутності у Києві свого приятеля. Ця опіка мала різні форми, включаючи моральну та матеріальну підтримку. Той факт, що у майбутньому заповіт Варвари Житецької буде написаний рукою Є. О. Ківлицького, стане ще одним переконливим підтвердженням довготривалих і особливо довірливих стосунків між ними [7, спр. 49569]. А того драматичного для родини Житецьких року Є. О. Ківлицький майже не щодня писав до Гната, розуміючи стан свого друга та намагаючись підтримати не лише його батьків, а і його самого.

Некролог із приводу смерті Є. О. Ківлицького буде написаний саме Гнатом Житецьким. Цей жест — логічний і водночас символічний — неначебто замикав коло стосунків, позначених давньою взаємною симпатією, прихильністю, довірою, безкорисною відданістю один одному. У пам'яті Г. П. Житецького закарбувалися передусім ті риси Є. О. Ківлицького, які визначили його стосунки з людьми та здобули йому амплу «муж совета» ще за університетських часів. «І таким порадиником, — відзначав Г. П. Житецький, — у практичному житті і в громадських справах залишався для всіх, з ким працював чи мав які відносини Є. О. на увесь свій останній вік» [5, с. 181]. Віддаючи належне Є. О. Ківлицькому, Г. П. Житецький писав про нього як про надзвичайну людину колосальної пам'яті, широкого світогляду, освіти та ерудиції. У відблиску його інтелекту та харизми перебували всі, хто входив до сформованого впродовж років кола знайомих, передусім це родина Житецьких, Варвара Семенівна зокрема.

У листуванні присутні короткі, але значущі згадки про ще одного близького і давнього друга Гната — Д. М. Петрушевського (1863–1942). Ці згадки — ключ до розширення та поглиблення біографічної реконструкції В. С. Житецької, адже друзі сина водночас були духовно й інтелектуально близькими людьми для неї особисто.

Стосунки між Г. П. Житецьким і Д. М. Петрушевським свого часу стали підставою для появи напівжартівливого їхнього образу — «Фауст і Мефістофель» [3, с. 297]. Доля відомого історика-медієвіста, яким став Д. М. Петрушевський, склалася так, що він, як і Гнат Житецький, після закінчення історико-філологічного факультету Університету св. Володимира, залишив Київ. Після тривалого перебування в науковому відрядженні в Англії Д. М. Петрушевський викладав спершу в Московському, а згодом у Варшавському універ-

⁴ В. С. Житецька так називала Є. О. Ківлицького.

ситетах (1897–1906). У 1904 р. він приїхав до Києва, зупинившись у свого університетського вчителя — професора й одного з лідерів Старої громади І. В. Лучицького. «Был Петрушевский в Киеве, заходил к нам... изменился к лучшему, много рассказывал о Варшаве, которой он очень доволен», — повідомляла Варвара Семенівна Гнату [7, спр. 47499]. Спостерігаючи за науковою кар'єрою Гнатових друзів, тримаючи у полі зору їхнє життя, яке цікавило її не менше, ніж життя власного сина, вона переймалась їхніми проблемами, зустрічами Гната з ними та прагнула, аби ці контакти не переривалися. Це був спільний її і Гната духовний і комунікативний простір, який відіграє роль одного з базових сегментів у біографічній реконструкції.

Епілог біографії, або Українські інтелектуали vs «das Man».

Не віддаляючись від молодого оточення свого сина, перебуваючи у колі інтересів молоді, В. С. Житецька, попри те, асоціювала себе з поколінням, яке відходило в небуття. Того ж 1904 р., окрім В. Л. Беренштама, пішов із життя М. П. Старицький. У 1905 р. завершить свій земний шлях М. І. Драгомиров, а ще за рік відійдуть у вічність М. Д. Новицький і Н. В. Молчановський. Її зауваження з приводу того, що «...если не сейчас, то через год, через три, а все нужно помнить, что лета таковы, что живем в гостях, а дома на кладбище» не було випадковим [7, спр. 47504]. Коло давніх друзів Житецьких звужувалося.

Але водночас у ньому з'являлися представники нового покоління, постаті не менш знакові. Одним із них був В. М. Перетц (1870–1935), який переїхав у 1903 р. із Петербурга до Києва і став постійним відвідувачем Житецьких. Спільний професійний інтерес, зокрема до давнього українського письменства, мовних, культурних традицій, став полем, на якому склалися нові дружні стосунки П. Г. Житецького як відомого та досвідченого вченого і В. М. Перетца, котрий розпочинав наукові дослідження у цій сфері. Саме у 1904 р. він організував гурток для глибшого вивчення питань філології, що пізніше дістане назву «Семінарій». Упродовж 1904 р. В. М. Перетц у різних контекстах згадується у листуванні Варвари Семенівни, позначеному окремими ремарками на адресу його лекторських здібностей і особистого життя.

Початок ХХ ст. багато в чому виявився переломним, проте найбільші випробування для решти покоління українських інтелектуалів, сформованого у 1860–1870-х рр. на властивих їм світоглядних переконаннях і моральних цінностях, були ще попереду. Майбутнє мало би належати представникам покоління Гната Житецького,

яким самою долею судилося успадкувати традиції батьків. Проте історична парадигма ХХ ст. зруйнувала усталені уявлення про закономірний хід подій, і нащадки українських інтелектуалів змушені були відступити під тиском соціальних і політичних процесів, які щойно розпочиналися.

На авансцену історії виходило покоління нового антропологічного типу, де особа не мала власного обличчя, а являла собою аморфну постать, не виокремлену з маси. Дещо пізніше, наприкінці 1920-х, це стане очевидним, що дасть підстави Мартіну Гайдегеру назвати це покоління «*das Man*», тобто «люди»⁵. Представники покоління *das Man* були наділені здатністю легко руйнувати моральний порядок, перетворюючи саму мораль на віртуальну примару, яку можна було змінювати на поталу ситуативних інтересів або якою і зовсім нехтувати. Позбавлені емоцій, готові прийняти будь-які схеми, ці «люди» стали соціальною основою для революцій, війн, диктаторських режимів, терору, голокосту, голодоморів, маніпуляцій і спекуляцій свідомістю — всього того жаху, яким буде позначено ХХ ст.

Ознаки нового соціального явища проглядалися вже наприкінці 1904 р., підтвердженням чого була скандальна ситуація, що трапилася з В. М. Хижняковим — відомим і поважним чернігівським діячем під час його виступу в київському Артистичному товаристві. Скандал вразив присутніх, але не отримав гідної відповіді з їхньої сторони, про що повідомляла В. С. Житецька в одному з останніх листів [7, спр. 47504]. Найприкрішим було те, що «*das Man*» не лишили місця у просторі буття ані українським інтелектуалам, ані їхнім нащадкам, виштовхуючи за межі Києва й України одних, знищуючи інших.

Щодо подальшої біографії у контексті бурхливих подій початку ХХ ст., то вона була зумовлена драматичним сценарієм, призначеним для соціальної верстви, до якої належала В. С. Житецька. Зі спогадів Гната Павловича відомо, що мати походила з дворянського роду Миргородського повіту. Залишившись у дитинстві сиротою, вона виховувалась у поміщицькій родині Ольги Василівни Остроградської. Наголошуючи факт соціального походження у біографії матері, Г. П. Житецький зосереджував увагу на тому, що Варвара Семенівна

⁵ Нове соціокультурне явище, перші ознаки якого стали помітними на початку ХХ ст., набиратиме обертів напередодні європейських революцій і в міжвоєнний період. Люди-маски в однотипних строях стали героями сюрреалістичного мистецтва Рене Магрітта. Бельгійський художник-сюрреаліст тонко відчув соціокультурні зміни у суспільстві, осмислюючи та відображаючи їх на своїх полотнах. Майже всі людські зображення на його картинах не мають облич (замість них — символічний уніфікований капелюх/котелок або маска), часом вони обернуті до глядача спиною і всі як одне позбавлені індивідуальності.

отримала гарне домашнє виховання, «...выросла в роскоши богатой дворянской семьи то в деревне, то в городе, где Остроградская занимала дом...» [7, спр. 46880, арк. 9]. Наголос промовисто було зроблено для того, аби більш зрозумілою стала несумісність існування українських інтелектуалів у системі, яку запроваджувало у життя покоління «das Man». Звідси — гірка іронія, що звучить у спогадах Г. П. Житецького, який зауважував із приводу смерті Варвари Семенівни у 1920 р., що його мати «...не имела сил и возможности вынести всей радости райского счастья при социалистическом строе Коммунистического типа» [7, спр. 46880, арк. 9].

Епістолярій В. С. Житецької, який публікується вперше, надає багатоманітне уявлення про один рік із її життя і дає змогу реконструювати біографічний простір жінки, якій випала складна доля бути дружиною українського інтелектуала та відповідати цьому статусу, попри усі виклики, усвідомлюючи свою місію.

ДОДАТОК⁶

«12 января.

Не писала тебе, Игнасю, давно, не хотела беспокоить тебя мрачными вестями, но вот сегодня Тарасу так плохо, что я не могу, не могу выдержать душевного страдания бедного больного, что будет дальше, не знаю. Хочу телеграфировать Пуське⁷ пусть приезжает и поможет ухаживать за больным бедным Тарасом.

Мама.

Сало тебе просила отослать Е. Фер., что она и сделала. Сало из Полтав[ской] губ[ернии], я поручала там купить».

Спр. 47495.

«5 февраля.

Спасибо тебе, Игнасию, ты так заботишься обо мне. Я здорова, но никак не могу понять всего. Тася⁸ поразил меня смертью, ужас охватил мою душу.

Будь спокоен, я здорова.

Мама.

⁶ Додаток містить епістолярій Варвари Семенівни Житецької за 1904 р. Оригінали листів зберігаються у Інституті рукопису НБУВ у фонді 1 «„Літературні матеріали”». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.».

⁷ Ім'я, яким називали в родині Житецьких сина Павла.

⁸ Так Варвара Семенівна називала сина Тараса.

Деньги, спасибо, получила, 50 руб. Передала Кивлицкому. Пиши. Пуська уехал».

Спр. 47496.

«23 февраля.

Всю эту неделю проболела, а потому не писала тебе, Игнасию. Теперь я уже совсем здорова, завтра поеду на кладбище, я так давно там не была. Пуська было совсем замолчал, но вот вчера получила от него открытку. Видимо, очень хочет поступить на военную службу. Тато тоже настойчиво советовал ему теперь не поступать и до чего-нибудь дослужиться, а не быть военным на штатской службе. Пуся большую привязанность имеет к военному мунд[иру] и конской амуниции, приехал домой во всем облачении... Дал бы Бог, чтобы он устроился, как следует и вернулся на службу, к которой, видимо, лежит его душа, хотя время теперь ужасное и крепко жаль мне бедного Пуську, но пусть будет так, как складываются обстоятельства. Спасибо тебе, Игнасию, что хлопочешь о Пуськиных делах.

Мы живем здоровы и невредимы. Тато теперь занялся печатанием своего учебника, возится с корректурой.

Посещают нас знакомые, хотя теперь не часто. Не так давно был у нас Перетц с женой, очень интересная дама. Перетц по понедельникам читает лекции пуб[личные]. Публики бывает очень мало, лектор он, говорят, плохой; придется мне отложить визит. Тато ежедневно ворчит, что нужно ко всем пойти, а то к нам не будут ходить. Но если бы ты знал, как не хочется мне ходить по гостям и в особенности теперь, как-то не здоровится и старость одолевает, и горе, горе тяжелое на душе. Никак, никак не могу поверить, что Тараса нет..., но ничем уже не буду тревожить тебя, будь спокоен, Игнасию.

Хотела переслать тебе какой-нибудь пустячок на именины и кое-какие вещицы, оставленные тебе Тарасом, но последнее время никак не могу побывать в его комнате...

Теперь Киев занят Клейгельсом и в особенности его супругой, она как-то особенно просто держится, в первый день своего приезда отправилась осматривать Андреевскую церковь и предложила провожать себя прав. кан. Никан[дру] Васил[ьевичу] Молчановскому. Он делал ей пояснения касающиеся церкви. От церкви она пришла в восторг. На возвратном пути она просила Молчановского заехать с ней к Сухомлиновой (вр. команд. войсками), но им пришлось удалиться с неловкостью. Дама эта не приняла их, хотя

вначале лакей и сказал, что она дома ...

Ездили они в фаэтоне без всяких лакеев. О простоте и симпатичности этой дамы теперь много говорят в Киеве и Клейгельс держится любезно и просто. Что будет дальше, посмотрим.

Киев теперь заполнен публичными лекциями, даже Голубев читает о кладке кирпичей в Трехсвятител[ьской] и других цер[квях] и слушает (говорят), его всего десять дев и пять мужиков.

Напиши, как будут двигаться дела Пуськины и куда он перекотомандируется. Пиши, как только будет у тебя время, я так рада, когда, когда получу от тебя письмо.

Беренштам недавно был у нас, он ездил к Муле⁹ в Вологду и не так давно вернулся.

Пиши мне. Мама».

Спр. 47497.

«10 марта.

Все ждала от тебя, Игнасю, письма, но так и не дождалась. Вчера по случаю ненастной погоды забрела к Кивлицкому, он, как раз, пришел домой обедать. Сели мы за стол и налили по рюмочке, я вместо тебя, чокнулись и выпили за здоровье всех. Открытку от тебя получил Кивлицкий, но и ему ты не пишешь, приедешь ли и когда выедешь из Петербурга. Мы пожалели, что ты не написал ни слова о своем приезде.

Только что тато передал мне твое коротенькое письмо, полученное им вчера.

Приписочки твои меня ужасно огорчили, что боишься ты нашего настроения и потому, видимо, не решаешься ехать в Киев. Напрасно ты преувеличиваешь наше настроение. Мы такие заскорузлые старики, что нас ничем не прошибешь. ...как сам ты видишь, я стараюсь не травмировать души твоей своим настроением и сама я до сих пор не верю, что Тараса нет. Промелькнет это страшное сознание и опять кажется, что это Богдан умер, а Тасю я все жду и кажется, что он вот сейчас придет. Я всячески стараюсь привести себя в сознание, но никак не могу. Не бойся же ... потревожить себя и приезжай, если есть охота и время...

Кив[лицкий] говорит, что Петрушевский собирается на праздник приехать в Киев. Вот с ним повидаетесь. Буду ждать твоего

⁹ Беренштам-Кістяківська Марія Вільямівна (1869–1833) — громадська діячка, письменниця, дочка В. Л. Беренштама, дружина Б. О. Кістяківського. У 1902 р. була засуджена до заслання у Вологду, де її відвідував Вільям Людвігович. Звільнилася у 1904 р., про що так само згадує В. С. Житецька в одному з наступних листів.

письма. Я очень рада, что ты думаешь заняться издательством. Кив[лицкий] рассказал мне, в чем заключается твоя работа.

Мама».

Спр. 47498.

«7 апреля.

Поздравляю тебя, Игнасю, с окончанием праздников, ты, вероятно, и отдохнуть не успел. Я очень ждала, что не приехал ты, хотя и понимаю, что времени у тебя было очень мало. Извини, что послала тебе индюка и вместо удовольствия кажется, причинила тебе неудовольствие и ввела в расход. В руки этого проводника индюк попал совершенно случайно. Дело было так: Ел. Фер. изъявила согласие отправить тебе индюка по жел. дор., еще горячим уложили его в корзинку, это было над вечер в стр. субботу. Но выйдя из дому, Ел. Фер. встретила нашего хозяина и он посоветовал ей передать посылку через кондуктора, что она и сделала, о чем я узнала только тогда, когда она вернулась уже отправивши посылку, а кондуктор передал уже проводнику.

Я была ужасно недовольна, что все так вышло, ты уже, пожалуйста, извини.

За гостинец мы все тебе очень благодарны, материя на кофточку как раз во вкусе, очень, очень благодарна тебе, Игнасю. Некоторые вещицы Тараса по желанию его я должна переслать тебе и карточку тоже, но не знаю, как ты скажешь...

Тато писал вероятно, как праздники прошли. Кивлиц[кий] не заходил к нам на праздниках, был перед праздником. К нему я также не заходила и не знаю, перебрался ли он. Хотя вчера Марья Николаевна была у нас и говорила, что он живет на старой квартире. На днях думаю зайти к нему.

Я веду теперь переговоры и торги о решетке для нашей могилы, кто возьмет дешевле, тому и заказу, нужно огородить, а то нельзя ни цветов, ничего посадить. Все крадут. Могила Тасина вся в венках, спасибо его добрым знакомыми в особенности Марии Николаевне...

Был Петрушевский в Киеве, заходил к нам. Останавливался он у Лучицкого, как изменился он к лучшему, много рассказывал о Варшаве (которой он очень доволен)...долго сидел и много говорил.

Марья Николаевна осталась очень довольна твоим вниманием к ней и конфетами. Напрасно ты прислал. В другой раз конфеты это уже лишнее... От Пуськи тоже получили коротенькую открытку.

Пиши. Будь здоров.

Мама».

Спр. 47499.

«30 августа.

Спасибо, что написал, Игнасю, но это было уже давно, а теперь я не знаю, как живешь ты там. Мы живем все по-старому, но вот теперь есть же значительные перемены и в нашей жизни. Как ты знаешь, мы решили отдавать комнату, в которой ты жил, в наем... И вот недавно приехал из Кременчуга учитель, при(е)подает в Подольской женской гимназии, бывший Коллегиант Долинский. Говорил он Ел. Фер., что знает тебя. Нанял за 15 руб. с мебелью. Свез свои вещи и уехал. Не было его два дня. А ты вероятно можешь представить, сколько разговоров и тревог происходило у нас в доме. Тато с утра и до вечера только и говорил об этом учителе. Послал к Александ[рову] за книжкой, где список всех учителей, но к ужасу там Долинского не оказалось, а потому тато решил, что это не учитель, а какой-то проходимец, а так как первая показывала ему комнату Ел. Фер. ..., то тато приказал ей идти в Подольскую гимназию, а не узнает там, то пусть идет по всем гимназиям и разыскивает такого учителя... Квартирант теперь водворился в своей комнате, живет тихо и никуда не ходит...

А что еще хуже всего, денег за квартиру не несет. Что будет дальше, посмотрим.

Прочла я в газетах, что требуют всех запасных офицеров, служащих на всех рос. жел. дорогах. Вероятно теперь и Пуська поедет на Дальний Восток... Жаль мне и Пуську.

Была в Кивля (Кивлицкий). Он побрился, постригся...

Мама».

Спр. 47500.

«1 октября.

Прости, пожалуйста, Игнасю, что так долго не писала. Все откладывала, предполагала тебе вместе с отсылкой варенья... Наварила тебе кизил по-гречески и абрикос банку... Все это вышло, когда будет время у Ел. Фер. пойти на вокзал.

Живем мы неважно. Вот уже другая неделя, как тато начал лечить свои глаза, Шимановский ездит, усердно лечит тата и находит, что теперь лучше глазам, но тато с ним не согласен и говорит, что все так же. Шимановский говорит, что у тата воспаление век, болезнь не серьезная и произошло это от переутомления и постоянного напряжения зрения.

Усиливается раздражение глаз значительным насморком, который тато получил при переделке своей печки. Вздумалось ему вставлять плитку, а потому нужно было разбирать до половины

печку. Грязь, пыль, сквозняк, а тато ходил и наблюдал за работой, устал ужасно и с тех пор возится с насморком. И вот тато вообразает, что скоро он умрет, мрачен ужасно и тут, как назло, никто не заходит, все заняты и некому тата отвлечь от ужасного настроения.

16-го был у нас Н. Д. Новицкий, а 17-го просидел целый день и обедал.

Позавчера, т.е., 24, хоронили Л. И. Бродского. 5 шт. катафалок с венками, массу венков в руках несли... видимо-невидимо. 138 откликов...

Погода у нас очень скверная, вот уже второй день как идет дождь, так что на кладбище невозможно добраться.

Может быть ты знаешь что-нибудь о Пуське, то напиши...

Кив[лицкого] я уже давно не видела. Квартирант живет, но мы его совсем не видим. Доктор Претр уехал на Дальний Восток...

Пиши о себе подробно.

Мама.

Тато скоро тебе напишет.

...Вчера квартирант был в гостях. Тато очень доволен, есть с кем поговорить».

Спр. 47501.

«14 октября.

Получила твое письмо, Игнасю, но ответить сей час не могла. Был в Киеве Драго[миров], был у нас. ... а на другой день мы с татом отправились к нему. Остановился он в доме своего сына Владим[ира]. Выглядит он не важно, страшно похудел, почернел, устает от движения, страдает одышкой, хотя бадёрится и много острит.

Два дня тому, как была я у Кивлицкого. Застала его дома, сидел за столом, обложен журналами и газетами, говорит, не имеет иногда свободной минуты...

Кивлий, видимо, доволен своим утверждением я, понятно, поздравила его и наговорила комплиментов.

Ел. Фер. вчера принесла такую весть: что будто чернь русско-жидовская очень волнуется и желает вскрыть могилу Бродского. Вчера на кладбище собралась масса народа и большое количество полиции. Когда хоронили Бродского, то все говорили, что будто он дал японцам несколько миллионов и после этого утик в Америку, и что хоронили вместо него другого жиды. Говорят, что Суворин в «Новом времени» написал статью в таком духе.

Живем мы неважно. Тато хандрит и раздражается, никто не заходит, а не заходят потому, что слишком много времени уходит на путешествие. Косач говорит, что и зашел бы, но как подумает, что пока дойдет, то и назад пора домой. Все заняты, у всех нет времени, а тато не верит, что от его упорного сидения ничего не выходит хорошего, только одна хандра и вечное раздражение. Говорит, что болезнь его ухудшается и очень может быть от постоянного сидения отяжелевают все члены.

Вот тато поехал к Драго[мирову] и сидел долго, едва я его вытащила из гостей и чувствовал себя тато очень хорошо и даже на другой день был весел и почему бы не похаживать изредка по всем своим знакомым, развлекся бы, а то сидит, пока кто придет...

Пиши чаще петербург[ские] новости...

Мама».

Спр. 47502.

«9 ноября.

Написала было тебе, Игнасию, письмо и уже запечатала, и в письме этом был один мрак; и только что хотела марку приклеить, как принесли от Пуськи открытку, прочла и как-то немного успокоилась. О всех бывалых и небывалых горестях пишет тебе тато, а я уже напишу тебе о более живых вопросах.

Прежде всего, извини пожалуйста, что до сих пор не выслала тебе обещанной посылки и это случилось потому что Тоня написала, что она вышлет мне копченую ногу дикой козы и вот сегодня я ее только получила и решила ножку послать тебе. Я не особенная любительница копченого мяса. Получила и два зайчика, но какие зайчики. Свежие, прелесть. Это мы уже себе сберегли...

Посылаю тебе перечень всего того, что ты в скором времени получишь: сало, ножку дикой козы, кизил по-гречески, абрикосы по-малорос[ийски], рубашка по-каменець-подольски... и т. д.

Что же написать о себе? Живем неважно, хотя в нашей жизни есть развлечение — это квартирант...

Приятели редки, поскольку далеко живем. Не так давно был вечером Беренштам и Трегуб[ов]. Муша¹⁰ теперь свободна и поселилась в Киеве... Гостями нашими довольно частыми сделались Старицкие и приходят они за всякими советами к тату, то Люда, то Маня все по поводу школы Лысенка. Перетц посещал тата, вот и сегодня пришел к нам.

¹⁰ Марія Вільямівна Беренштам-Кістяківська.

Вчера я слышала, что происходит довольно большая кутюрьма в политехническом институте, забастовка, говорят. Кивлицкого так все время не видела, я была не совсем здорова и не так давно начала выходить и не могла у него побывать. Если у тебя будут деньги, которые занимала в Кив[лицкого] 50 р., то ты ему прямо и отошли, а то мне придется ему относить. Пуська, видимо, доволен своим положением, но Бог знает, вернется ли он назад. О киевских новостях тато пишет. Буду ждать от тебя письма».

Спр. 47503.

«22 ноября.

Получила твое письмо, Игнасию, и в тот же день вечером пошла к Берен[штамам]. Таня как-то особенно приветливо меня и с особенным удовольствием сообщила, что получила от тебя телеграмму и подпись Игнат. Да, жаль, ужасно жаль нам Береништама. Хотя и правда сознаешь, что если не сейчас, то через год, через три, а все нужно помнить, что лета таковы, что живем в гостях, а дома на кладбище...

Умер Береништам завидною смертью... Похороны были парадные, народа было много. Тато поехал на кладбище, речей никаких не произносилось, только М. Мищенко сказала десяток фраз о доброте и чистоте души Береништама, но это речь как-то вышла неуместно.

Я все боялась за татого здоровье, но, слава Богу, ничего, хотя тато и решил, чтобы про всякий случай доктора осмотрели его. Позавчера был Шеманов[ский], вечером был Рындовский...

Дома у нас все по-старому. Вчера получила письмо от Пуськи. Пишет, что жена его живет в Калуге, а он там же, когда выедут, пока неизвестно. В жаловании на прежней его службе отказали. Пишет он, что будет хлопотать, но не знает, выйдет ли из этого что-нибудь. Вероятно, ты уже получил от него письмо? Ты же будь так строг к нему, хоть следует написать Пуське правду, чтобы он знал, что видно, что он врет.

Косач и Тр[егубов] собирают всякие сведения о В. Л. Берен[штаме], думают писать Некролог в "Киевскую старину". Пишу это письмо уже три дня, кто-нибудь и помешает. Вот вчера вечером пришел Косач и Тр[егубов]. Рассказывали, что в четверг в Артистическом обществе в очередной вечер происходили всякие чтения (как всегда). И как раз в это время был в Киеве Хижняков (Чернигов.)¹¹. Его и попросили рассказать о съезде в Петербурге земских деятелей; говорят, что говорил он очень хорошо. После его речи на

кафедру взошел Водовозов и обратился к публике с краткой речью о том, что следует всем здесь собравшимся выразить благодарность Хижнякову.

После этих слов вышел из публики какой-то молодой человек (они не знают его) в штатском платье и начал по адресу Хижнякова посылать всевозможные порицания, выражаясь о съезде крайне неодобрительно, называя их земельными буржуа и что на съезде они думали только о себе и забыли, что есть рабочие и всякий пролетариат и на эту тему мол[одой] чел[овек] говорил резко и даже дерзко. Хотели успокоить, но не тут то было, оказалось, что их было много и чуть было не произошло скандала. Положение Хижнякова было ужасно неловкое. Есть много еще мелочей, но писать нет времени. Тато писал тебе.

Покупать что-либо к моим именинам не надо, Игнасю. У меня все есть, башкамов или чего-нибудь в этом роде ты же мне не купил...

Мама».

Спр. 47504.

«15 декабря.

Извини, Игнасию, что так долго не писала тебе. Я теперь такая безголовая, забыла, казалось мне, что я писала тебе, а вышло совсем не так. Именины прошли тихо, было несколько знакомых. Я многим написала, что уезжаю из Киева, вот и Кивлицкого так известила. Давно уже его не видела, с похорон Берен[штама]. Живем неважно, тато все ноет и возится с каждой мелочью, которая коснулась бы его здоровья... Дней пять т. н. был консилиум, состоящий из Фавор[ского] и Сикор[ского], но такой консилиум без всякой нужды устроился благодаря особенному усердию Люды Стар[ицкой] — Черняхов[ской]. Были они у нас 7 дек., у нас Люда читала свое произведение, а муж сам же и слушал. По прочтению тато предложил оставить это сочинение у него, он решил его исправить. Эти любезности тато оказывал ей последнее время раза два. Как всегда, тато жаловался на свои недуги. Шура, т. е. Чернях[овский]¹² предложил свои услуги осмотреть тата. После

¹¹ Хижняков Василь Михайлович (1843–1917) — випускник історико-філологічного факультету Університету св. Володимира в Києві (1864), міський голова Чернігова, голова Чернігівської губернської земської управи, гласний чернігівських губернського та повітового зібрань.

¹² Черняхівський Олександр Григорович (1869–1939) — лікар, громадський діяч, чоловік Л. Старицької-Черняхівської та батько Вероніки Черняхівської. Репресований разом із дружиною за сфабрикованою справою «Спілки визволення України».

осмотра Чер[няховский] выразил самое хорошее мнение о здоровье тата. Но через несколько дней пришла Люда и сообщила нам, что созван консилиум. Тато был смущен, а меня это ужасно встревожило...

И такое нахальство, хотя бы записочкой предупредила меня, что созовут они консилиум, а то накануне пришла сказать, что завтра придут д. Сикор[ский]¹³ и Фавор[ский]. Хотя Фавор[ский] ужасно был недоволен, что Люда устроила всю эту истерику...

Тато ужасно доволен, что друзья устроили консилиум. Сикорский написал, что старость тата идет прекрасно, так, как он даже не ждал, не написал ничего более о болезни и посоветовал тату больше двигаться. Да у нас вечная тревога и едва ли будет когда-нибудь спокойствие.

От Пуськи ничего не получила, только поздравительную телеграмму...

Кив[лицкого] не видела и не знаю, когда увижу. Наше Артистическое общество все бушует. 2-го устраивает юбилей И. С. Нечуя, как-то он пройдет. Оберучев¹⁴ переехал в Киев, назначен начальником Полигона. Тато в восторге, будет кому жаловаться на свои болячки. Пиши. Вот и праздники приближаются и только больше печали на моей душе; вот у меня такая веселая старость. Где ты будешь есть Кутью и проведешь праздники. Я буду ждать скоро от тебя письма и сама напишу. Извини, что долго не писала.

Мама».

Спр. 47505.

¹³ Сікорський Іван Олексійович (1842–1919) — лікар-психіатр, професор Університету св. Володимира в Києві, батько авіаконструктора Ігоря Сікорського.

¹⁴ Оберучев Костянтин Михайлович (1865–1929) — військовий і політичний діяч, випускник Михайлівської артилерійської академії у Петербурзі, служив на Київському артилерійському полігоні. За участь військовослужбовців Київського гарнізону під час революційних подій 1905–1907 рр. був відданий під суд, позбавлений чину, після чого емігрував до Швейцарії. Після Лютневої революції повернувся до Києва, призначений Тимчасовим урядом командувачем Київського військового округу в 1917 р.

1. *Ар'ес Филипп*. Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке [Текст] / Филипп Ар'ес // Филипп Ар'ес. Возрасты жизни. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1999. – С. 26–43.
2. *Буряк Л. І.* Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький [Текст] / Л. І. Буряк // Укр. біографістика. – 2017. – Вип. 15. – С. 13–42.
3. *Буряк Л. І.* Ментальний світ інтелектуала модерної доби: Гнат Житецький [Текст] / Л. І. Буряк // Ейдос. – 2016/2017. – Вип. 9. – С. 287–303.
4. *Гирич І.* Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ – початок ХХ ст.): моногр. [Текст] / І. Б. Гирич. – Київ : Укр. письменник, 2014. – 496 ст.
5. *Житецький Г. Є. О.* Ківлицький [Текст] / Г. Житецький // Україна. – 1925. – Кн. 6 (15). – С. 180–182.
6. *Іваницька С. Г.* Вільям Беренштам як дослідник археології Хортиці [Текст] / С. Г. Іваницька, Ляшко С. М. // Музейний вісник. Наук.-теорет. щорічник. – 2016. – № 16. – С. 128–139.
7. Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 1. «Літературні матеріали». Зібрання літературних творів і документів поч. ХІІ–ХХ ст.
8. *Казакевич О. М.* Павло Житецький. Життя та діяльність [Текст] / О. М. Казакевич. – Київ : Фітосоціоцентр, 2008. – 204 ст.
9. *Палієнко М. Г.* «Киевская старина» у громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) [Текст] / М. Г. Палієнко. – Київ : Темпора, 2005. – 384 ст.
10. *Перетц В.* Павло Житецький. До ювілею 45-літньої наукової діяльності [Текст] / В. Перетц // Записки Укр. наук. т-ва у Києві. – 1908. – Кн. 2. – С. 3–38.
11. *Плачинда В. П.* Павло Гнатович Житецький [Текст] / В. П. Плачинда. – Київ : Наук. думка, 1987. – 206 ст.
12. *Степченко О. П.* Ківлицький Євген Олександрович старший бібліотекар, фактично виконував обов'язки першого директора ВБУ в 1919–1921 [Текст] / О. П. Степченко // О. П. Степченко. Українські вчені — фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1918–1934). – Київ, 2008. – С. 67–76.
13. *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907) [Текст] / передм. В. Шевчука ; Є. Чикаленко. – Київ : Темпора, 2013. – 504 ст.

REFERENCES

1. Ar'es, Filipp (1999). *Rebenok i semejnaja zhizn' pri Starom porjadke* [Child and family life under the Old Order]. In *Filipp Ar'es. Vozrasty*

- zhizni [Philippe Aries. Ages of life]. (Pp. 26–43). Ekaterinburg: Izd-vo Ural'skogo un-ta. [in Russian].
2. Buriak, L. I. (2017). *Instaliatsiia yak biohrafichnyi konstrukt: Hnat Pavlovych Zhytetskyi* [Installation as a Biographical Construct: Hnat Pavlovich Zhitetsky]. In *Biographistika Ukrainica* (Vol. 15, pp. 13–42). Kyiv. [in Ukrainian].
 3. Buriak, L. I. (2016/2017). *Mentalnyi svit intelektualna modernoi doby: Hnat Zhytetskyi* [Mental world of the modernist intellectual: Gnat Zhitetsky]. In *Eidos* (Vol. 9, pp. 287–303). [in Ukrainian].
 4. Hyrych, I. (2014). *Ukrainski intelektualy i politychna okremishnist (seredyna XIX – pochatok XX st.)* [Ukrainian intellectuals and political isolation (mid-nineteenth – early twentieth century)]. Kyiv: Ukr. pysmennyk. [in Ukrainian].
 5. Zhytetskyi, H. (1925). Ie. O. Kivlytskyi [E. O. Kivlitsky]. In *Ukraina* (Book 6 (15), pp. 180–182). [in Ukrainian].
 6. Ivanytska, S. H. & Liashko, S. M. (2016). *Viliam Berenshtam yak doslidnyk arkeolohii Khortytsi* [William Berenshtam as a researcher in the archeology of Khortytsia]. In *Muzeinyi visnyk* (Vol. 16, pp. 128–139). [in Ukrainian].
 7. Institute of Manuscripts of The Vernadsky National Library of Ukraine, fund I. “Literary materials”. *Collection of literary works and documents. XII–XX centuries* [“Literary materials”. Collection of literary works and documents. XII–XX centuries].
 8. Kazakevych, O. M. (2008). *Pavlo Zhytetskyi. Zhyttia ta diialnist* [Pavel Zhitetsky. Life and activities]. Kyiv : Fitosotsiotsentr. [in Ukrainian].
 9. Paliienko, M. H. (2005). “Kyevskaia staryna” u hromadskomu ta naukovomu zhytti Ukrainy (kinets XIX–pochatok XX st.) [“Kyevskaia staryna” in the public and scientific life of Ukraine (end of the XIX – beginning of the twentieth century)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
 10. Peretts, V. (1908). *Pavlo Zhytetskyi. Do yuvileiu 45-litnoi naukovoï diialnosti* [Pavel Zhitetsky. To the anniversary of 45 years of scientific activity]. In *Zapysky Ukrainskoho naukovoï tovarystva u Kyievi* (Book 2, pp. 3–38). [in Ukrainian].
 11. Plachynda, V. P. (1987). *Pavlo Hnatovych Zhytetskyi* [Pavel Gnatovich Zhitetsky]. Kyiv. [in Ukrainian].
 12. Stepchenko, O. P. (2008). *Kivlytskyi Yevhen Oleksandrovykh starshyi bibliotekar, faktychno vykonuvav obov'iazky pershoho dyrektra VBU v 1919–1921* [Eugene A. Kivlytskyi, senior librarian, actually served as the first Director of the SBU in 1919–1921]. In *Ukrainski vcheni – fundatory spetsializovanykh viddiliv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho (1918–1934)* [Ukrain-

- ian scholars — founders of specialized departments of The Vernadsky National Library of Ukraine (1918–1934)]. (Pp. 67–76). Kyiv. [in Ukrainian].
13. *Chykalenko, Ie.* (2013). *Spohady (1861–1907)* [Memoirs (1861–1907)]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 17.11.2017 р.

Buryak Larysa, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Theory and Methodology of Bibliography of the Institute of Biographical Researches of The Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).

One year in the life of a woman: the reconstruction of a woman's biography (from the letters of Varvara Semenivna Zhytetska to her son).

The idea of reconstruction of the biography of Varvara Semenivna Zhytetska, based on her letters to her son Hnat, is justified. According to the theory of performativity, emotions and commentaries on the things a person saw, heard and lived determine the person's identity. As they serve as key markers of biography in private and public areas, they provide a biographic reconstruction with the stereoscopism sparkling with multiple facets of life situations.

The biographical sketch contains data on the origin, year of birth, entourage of V. S. Zhytetska, and reflects her thoughts, anxiety and concern for relatives, worries in the kaleidoscope of everyday life with trials, losses, encounters with friends, and communication with close ones. The emotions about the environment and events that took place in Kyiv in 1904, recorded in letters, reproduce the woman's life in one of its segments.

The biographic reconstruction raises a veil over the female figure, little known by this time, unlike her husband, the outstanding Ukrainian linguist-scientist P. H. Zhytetsky, and allows answering the question, what was it like to be a wife of a Ukrainian intellectual in the dimension of the socio-cultural ideas and events of the second half of the XIX – early XX century.

Key words: biography science, women's biography, Varvara Semenivna Zhytetska, Pavlo Hnatovych Zhytetsky, Hnat Pavlovych Zhytetsky, epistolary sources, performance studies, performative turn.

Буряк Л. І., доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела теории и методики биобиблиографии Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (Киев).

Один год из жизни женщины: штрихи к реконструкции женской биографии (из писем Варвары Семеновны Житецкой к сыну).

Обосновывается идея реконструкции биографии Варвары Семеновны Житецкой, в основу которой положены ее письма к сыну Игнату. В соответствии с теорией перформативности, эмоции, комментарии по поводу увиденного, услышанного и пережитого идентифицируют личность. Выступая ключевыми маркерами биографии в плоскости частного и публичного, они обеспечивают биографической реконструкции стереоскопичность, которая проявляется множеством жизненных ситуаций.

Биографический эскиз содержит данные о происхождении, дате рождения, окружении В. С. Житецкой, а также отражает ее мысли, тревоги и заботы о родных, переживания в калейдоскопе повседневности с испытаниями, потерями, встречами с друзьями, общением с близкими людьми. Зафиксированные в письмах эмоции по поводу окружения и событий, происходящих в Киеве в течение 1904 г., воспроизводят жизнь женщины на одном из ее отрезков.

Биографическая реконструкция, составленная на основе эпистолярных источников, поднимает завесу над биографией женщины, до сих пор мало известной, в отличие от ее мужа — выдающегося украинского ученого П. И. Житецкого, а также дает возможность ответить на вопрос, что означало быть женой украинского интеллектуала, в контексте социокультурных представлений и событий второй половины XIX – начала XX в.

Ключевые слова: биографика, женская биография, Варвара Семеновна Житецкая, Павел Игнатович Житецкий, Игнат Павлович Житецкий, эпистолярные источники, теория перформативности, «перформативный поворот».